

Paweł Żarkowski

KONTROFENSYWA POLSKA ZNAD WIEPRZA W SIERPNIU 1920 ROKU

1. Ogólna charakterystyka ugrupowania wojsk polskich nad Wieprzem w przededniu rozpoczęcia działań zaczepnych

a) Przebieg koncentracji sił polskich nad Wieprzem.

W myśl rozkazu Naczelnego Dowództwa WP nr 8358/III z 6 sierpnia 1920 roku, wykonanie rozstrzygającego uderzenia przeciwko Armii Czerwonej działającej głównymi siłami w kierunku na Warszawę, zostało powierzone Frontowi Środkowemu dowodzonemu przez gen. Edwarda Rydza-Śmigłego¹. Wykorzystując warunki terenowe jakie stwarzała Wisła i jej prawe dorzecze, front ten miał po przyjęciu odpowiedniego ugrupowania wykonać następnie manewr zaczepny na skrzydło i tyły przeciwnika, uderzając niespodziewanie znad Wieprza w ogólnym kierunku na północ.

Wykonanie takiego przedsięwzięcia wymagało jednak skierowania znacznej części wycofywanych wojsk na skrzydło prących w kierunku Warszawy sił nieprzyjaciela, a następnie zaatakowania ich w stosownym momencie i z odpowiedniej pozycji. Wykonanie odwrotu podyktowanego takimi potrzebami operacyjnymi

¹ W rzeczywistości dowództwo Frontu środkowego objął później osobiście Naczelnny Wódz. A. Borkiewicz, *Koncentracja nad Wieprzem*, „Bellona” t. 19, 1929, s. 170.

zapowiadało się jako manewr przebiegający po części w sposób równoległy do linii frontu, a zatem jako przedsięwzięcie niezwykle niebezpieczne. Istota trudności wyłaniała się również stąd, że w ryzykownym manewrze odwrotowym miały uczestniczyć wojska wyczerpane już długotrwałym odwrotem, osłabione ciężkimi stratami i nadwyrężone moralnie. Koncepcję Naczelnego Wodza cechowało zatem dążenie do utworzenia potężnej grupy uderzeniowej na skrzydle południowym. Jednocześnie jako zasadnicza przeszkoda w realizacji tego zamiaru wyłoniła się konieczność wydzielenia znacznych sił do obrony Warszawy. W grę obok ważnego czynnika moralnego wchodziły tu więc istotne względy polityczno-państwowe².

Ostatecznie w skład sił Frontu Środkowego weszły dwie armie 3 i 4. Lewe skrzydło frontu na odcinku od Dębłina do Kocka zajęła 4 armia pod dowództwem gen. Leonarda Skierskiego w składzie 14 DP gen. Daniela Konarzewskiego, 16 DP płk. Aleksandra Ładosia, 21 DG gen. Andrzeja Galicy oraz 12 BP i 32 pp. Armia ta jako grupa uderzeniowo-manewrowa miała rozpocząć uderzenie w skrzydło rosyjskiego Frontu Zachodniego. Stan bojowy armii wynosił łącznie około 22 tys. żołnierzy piechoty i artylerii, około 1 tys. jazdy, 420 karabinów maszynowych i około 70 dział³.

Natomiast na prawym Skrzydle Frontu Środkowego rozwinięta została 3 armia pod dowództwem gen. Zygmunta Zielińskiego. Ze względu na przewidywane do wykonania zadanie została ona podzielona na dwie grupy, z których lewą na odcinku frontu między Kockiem i Chełmem tworzyła 1 DP Leg. płk. Stefana Dęba-Biernackiego, 4 BK ppłk. Adama Nieniewskiego i grupa jazdy mjr. Feliksa Jaworskiego. Jednostki te stanowiły grupę uderzeniową, która po koncentracji miała uderzyć w kierunku północno-wschodnim, współdziałając ściśle z siłami 4 armii. Grupą tą bezpośrednio dowodził gen. Rydz-Śmigły. Od Chełma do Brodów rozwinięte były pozostałe siły 3 armii tj. 7 DP płk. Szuberta, 6 Ukraińska Dywizja płk. Bezruczki, grupa jazdy gen. Stanisława Bułak-Bałachowicza, 2 BK, grupa Dońskich Kozaków i inne mniejsze oddziały. Łącznie stan bojowy 3 armii liczył około 25 tys. żołnierzy piechoty i artylerii, około 3 tys. jazdy, 540 karabinów maszynowych i 140 dział⁴.

² M. Wrzosek, *Wojsko Polskie i operacje wojenne 1918—1921*, Białystok 1988, s. 546 i n.

³ M. Tarczyński, *Cud nad Wisłą. Bitwa warszawska 1920 roku*. Warszawa 1990, s. 40.

⁴ Tamże, s. 40.

Zadaniem tych wojsk była osłona od Wschodu głównych sił grupy uderzeniowo-manewrowej, koncentrującej się na obszarze na południe od dolnego Wieprza.

Sam przebieg ryzykownego odwrotu siłom 4 armii ułatwił przeciwnik. Wojska bowiem 16A rosyjskiej skierowane znad Bugu pod Warszawę rozeszły się niemal pod kątem prostym z dywizjami 4 armii, staczając jedynie krótkie walki z ich strażami tylnymi. Do poważniejszych walk doszło dopiero 13 sierpnia z Grupą Mozyrską w rejonie Kocka. Przebieg koncentracji 4 armii osłaniała od wschodu 3A, walcząc nad Bogiem z 12 armią rosyjską i z lewym skrzydłem Grupy Mozyrskiej.

W takiej sytuacji 4 armia polska w sposób niezauważalny dla Rosjan zdołała się przegrupować na lewy brzeg Wieprza, stwarzając tym samym zagrożenie dla lewego skrzydła sił rosyjskich działających w kierunku na Warszawę. Jednocześnie dowództwo 4 armii wykorzystując zupełny spokój jaki zaistniał na jej froncie w dniach od 13 do 15 sierpnia, podjęło szereg przedsięwzięć mających na celu właściwe przygotowanie armii do czekającego ją zadania. Między innymi w okresie tym zdołano wcielić do oddziałów 4 armii znaczną ilość uzupełnień⁵.

Nad całością działań przygotowawczych sił polskich przeznaczonych do ofensywy sprawował nadzór marszałek Piłsudski, który po przybyciu w dniu 13 sierpnia do Puław objął dowództwo nad siłami Frontu Środkowego, dokonując m.in. sprawdzenia gotowości do walki podległych mu wojsk⁶.

Początkowo termin rozpoczęcia uderzenia przewidywany był na 17 sierpnia. Ostatecznie wskutek trudnej sytuacji jaka zaistniała pod Warszawą, Naczelny Wódz zdecydował przyspieszyć termin rozpoczęcia działań zaczepnych na godziny ranne 16 sierpnia⁷, wydając w tym celu rozkaz operacyjny nr 8752/III.

W myśl rozkazu armia Frontu Środkowego tj. 4 i część sił 3 miały jednym uderzeniem zniszczyć nieprzyjacielską Grupę Mozyrską i działając następnie w kierunku północnym zaskoczyć główne siły Rosjan, rozbijając kolejno ich armie,

⁵ Do 4A wcielono w tym czasie około 100 oficerów i 7.800 szeregowców A. Borkiewicz, *Opis działań 4 armii w toku manewru nad Wieprza*, „Bellona” t. 25, 1927, s. 141.

⁶ J. Piłsudski, *Rok 1920*, Łódź 1989, s. 116—117.

⁷ A. Borkiewicz, *Zarys planu manewru frontu środkowego w operacji warszawskiej*, „Bellona”. t. 36, 1930, s. 14—16.

wykorzystując przy tym część sił polskich zwolnionych z frontu nad Wisłą i przedmościa warszawskiego.

Jednocześnie 4 armia, ze względu na sytuację pod Radzyminem, miała już pierwszego dnia posunąć się tak daleko, by wieczorem 16 sierpnia wywrzeć nacisk na siły rosyjskie atakujące południową część przedmościa, wychodząc głównymi siłami na linię Gończyk-Żelechów. Drugiego dnia działań, natarcie 4 armii na Kałuszyn-Siedlce miało być wsparte uderzeniem południowego skrzydła 1 armii z przedmościa warszawskiego na Mińsk Mazowiecki.

W pierwszej fazie ofensywy, działania 4 armii miała osłaniać od wschodu 3 armia, nacierając swą grupą uderzeniową na Parczew i dążąc do opanowania Brześcia n. Bugiem. Natomiast łączność między obu armiami utrzymywać miała grupa mjr. Jaworskiego⁸, działając w kierunku na Radzymin-Międzyrzec.

Ostatecznie zatem plan Naczelnego Wodza polegał na skierowaniu całej niemal grupy manewrowej do właściwego natarcia, przy pozostawieniu jedynie koniecznego minimum sił do ubezpieczenia od wschodu przebiegu działań.

b) Położenie wojsk 4 armii w przededniu rozpoczęcia działań.

Realizując rozkaz do natarcia 4 armia zdołała do 15 sierpnia przegrupować swoje siły na wyznaczone rubieże, rozwijając 14 DP w rejonie Ryki — Swoty — Brzeziny, 16 DP w rejonie przepraw pod Baranowem i Łysobykami a 21 DG w rejonie Kocka pod Wolą Skromowską. Odwód armii (XII BP i 32 pp) miał pozostać w rejonie Sieciechów — Wola Klasztorna.

W myśl założeń 14 DP miała uderzyć 16 sierpnia o godz. 4⁰⁰ główną kolumną wzdłuż szosy Moszczanka — Garwolin, boczną kolumną piechoty wzdłuż toru kolejowego przez Sobolew — Łaskarzew na Rębków, 15 p.uł. — wzdłuż Wisły przez Maciejowice na Wilgę⁹. 17 sierpnia główne siły dywizji miały nacierać przez Parysów — Sufczyn — Zalesie na Mińsk Mazowiecki, boczną kolumną przez Parysów — Siennicę — Mienię na Jędrzejów. Kolumna kawalerii miała działać przez Osieck —

⁸ Grupa jazdy mjr. Jaworskiego składała się z trzech pułków ułanów i liczyła ogółem 1.706 szabel. A. Borkiewicz, *Koncentracja nad ...*, s. 187.

⁹ W skład 14 DP wchodziły trzy pułki piechoty tj. 56, 57 i 58. Dodatkowo na czas działań podporządkowano dywizji 15 p.uł. Ogółem przystępując do walki dywizja liczyła 10 tys. bagnietów i 650 szabel. Tamże, s. 184.

Kołbiel na Mińsk Mazowiecki. W razie odwrotu Rosjan z rejonu Karczew — Kołbiel, główne siły dywizji miały być skierowane na Kałuszyn. W podjętych założeniach ustalono jednocześnie dzień 17 sierpnia jako termin, w którym główne siły dywizji miały wyjść nad rzekę Mienię.

16 DP, rozpoczynając natarcie o dwie godziny wcześniej, działając dwoma kolumnami przez Kłoczew i Okrzeję w kierunku Żelechowa, miała 16 sierpnia wieczorem stanąć nad Wilgą w rejonie Ryczyska — Żelechów — Zwornia. Natomiast 17 sierpnia we współdziałaniu z 14 DP miała zająć stację kolejową Mrozy.

21 DG miała rozpocząć natarcie równocześnie z 16 DP i w ciągu 16 sierpnia działając głównymi siłami wzdłuż drogi Kock — Wojcieszków, otrzymała zadanie dotarcia na linię rzeki Bystrzycy, w rejonie Świderki — Ulan. Następnego dnia tj. 17 sierpnia natarcie dywizji miało być skierowane na Łuków, który ostatecznie miał być opanowany we współdziałaniu z oddziałami 16 DP, po czym siły dywizji miały wysunąć się na linię Kaczory — Krynka — Karwów.

32 pp miał zatrzymać się 16 sierpnia o godz. 6⁰⁰ w Moszczance, a XII BP w Irenie¹⁰. Jednocześnie siły polskie wykorzystując przydzielone 4 armii lotnictwo¹¹, prowadziły powietrzne rozpoznanie wojsk rosyjskich, otrzymując na bieżąco świeże dane, co miało następnie duży wpływ na przebieg działań zaczepnych.

Ostatecznie przed świtem 16 sierpnia dywizje 4 armii zajęły wyznaczone im rejony wyjściowe do rozpoczęcia natarcia. Najwięcej trudności miała 21 DG, której jeszcze 15 sierpnia wieczorem nakazano opanować Kock, mający stanowić dla niej podstawę wyjściową do działań. W toku ciężkich walk z oddziałami rosyjskimi dywizja ostatecznie opanowała miasto w dniu 16 sierpnia¹², przystępując bezpośrednio po tym do działań zaczepnych w nakazanym wcześniej kierunku. Jednocześnie na prawo od sił 4 armii, kończyła koncentrację w Lubartowie 1 DP Leg.¹³ z 3 armii

¹⁰ XII BP nie wykonała tego rozkazu, gdyż 15 sierpnia została podporządkowana dowódcy 2 armii. A. Borkiewicz, *Opis działań 4 armii*, ... s. 145.

¹¹ W skład lotnictwa 4 armii w bitwie warszawskiej wchodziły 3 i 10 eskadra lotnicza. KA. Tarkowski, *Lotnictwo Polskie w wojnie z Rosją Radziecką 1919—1920*, Warszawa 1991, s. 119.

¹² A. Borkiewicz, *Opis działań 4 armii*, ... s. 149.

¹³ W skład 1 DP Leg. wchodziły cztery pułki piechoty tj. 1, 5, 6 pp Leg. 157 pp. Ogółem przystępując do walki dywizja liczyła 10 tys. bagnietów i 300 szabel. T. Bobrownicki-Libchen, *Armia gen. Śmigłego w manewrze nad Wieprza*, „Bellona”, t. 36, 1930, s. 101.

przygotowując się do prowadzenia działań zaczepnych.

c) Stan ilościowy i ugrupowanie wojsk Grupy Mozyrskiej.

Główne siły wojsk Tuchaczewskiego osłaniała od południa Grupa Mozyrska, której dowództwo przybyło 15 sierpnia do Brześcia n. Bugiem. Siły tej grupy, w skład której wchodziła 57 i 58 DS oraz oddział zbiorowy, rozciągnięte były na przestrzeni blisko 200 kilometrów¹⁴. 57 DS działała na frondę od Maciejowie po Ryki i dalej wzdłuż Wieprza po Kock, oddział zbiorowy działał w rejonie Wołyn — Parczew, natomiast 58 DS znajdowała się w rejonie Cyców — Tarnów — Włodawa.

Na przedpolu 4 armii znajdowała się więc tylko 57 DS w składzie trzech brygad, licząca około 5.300 żołnierzy¹⁵. 169 BP-tej dywizji rozmieszczona była w rejonie Kobylnica — Kraski, skąd miała przystąpić do forsowania Wisły, 170 BP podporządkowana bezpośrednio dowódcy Grupy Mozyrskiej koncentrowała się w rejonie Kocka, z zadaniem sforsowania Wieprza i zajęcia Lubartowa, a 171 BP rozmieszczona w rejonie Stara Dębią — Bazanów przygotowywała się do wykonania uderzenia na Dęblin. Zadaniem oddziału zbiorowego miało być wyparcie oddziałów polskich z Parczewa. 58 DS miała natomiast zająć linię Łęczna — Piaski. Dodatkowo w rejonie Siedlec znajdowała się 2 Kazańska BK, podporządkowana 16 armii.

Realizując rozkaz Tuchaczewskiego dowódca Grupy Mozyrskiej zamierzał głównymi siłami 57 DS opanować rejon Dęblin — Kozienice i w tym celu przygotowywał się do Sforsowania Wisły pod Maciejowicami. Jednocześnie część sił kierował na południowy-zachód, z zadaniem sforsowania Wieprza na odcinku Kock — Lubartów i następnie odrzucenia oddziałów polskich znad Wieprza, skąd mogły one zagrażać lewemu skrzydłu 16 armii rosyjskiej. W rzeczywistości więc dowództwo Grupy Mozyrskiej nie spodziewało się uderzenia z południa wojsk polskich, sądząc do ostatniej chwili, że znajdują się tam jedynie niewielkie siły polskie¹⁶.

Jednocześnie na północy siły Grupy dowodzonej przez Chwiesina utrzymywały łączność z 8 DS 16 armii, skoncentrowaną nad Wisłą w rejonie Garwolin

¹⁴ Łącznie siły Grupy Mozyrskiej liczyły 7.658 żołnierzy, Wł. S i k o r s k i, *Nad Wisłą i Wkrą*, Lwów 1928, s. 120.

¹⁵ A. B o r k i e w i c z, *Opis działań 4 armii ...*, s. 148.

¹⁶ N.E. K a k u r i n, W.A. M i e l i k o w, *Wojna z Biełopoliakami 1920 g*, Moskwa 1925.

— Osieck — Karczew. Następna jednostka 16 armii, tj. 10 DS zajmowała stanowiska w rejonie południowego odcinka przedmościa warszawskiego, mając wszystkie swoje siły zaangażowane w walce z wojskami 1 armii polskiej. Pozostałe zaś siły 16 armii przygotowywały się w tym czasie do natarcia na Pragę przez Ossów i Leśniakowiznę, tocząc jednocześnie walkę pod Radzyminem.

2. Przebieg działań bojowych w dnia 16 sierpnia

a) Walki oddziałów polskich w pierwszym dniu natarcia.

W czasie gdy 21 DG gen. Galicy walczyła o opanowanie nakazanej podstawy wyjściowej do natarcia w rejonie Kocka, pozostałe siły 4 armii realizując rozkaz Naczelnego Wodza przystąpiły w godzinach rannych 16 sierpnia do działań zaczepnych, uzyskując już na samym początku natarcia znaczne sukcesy.

Kolumna główna 14 DP po rozbiciu o godz. 3⁰⁰ 512 ps, uderzyła następnie na Garwolin, uzyskując całkowite zaskoczenie kwaterujących tam pododdziałów 8 DS i biorąc prawie bez oporu znaczne ilości jeńców¹⁷. W tym samym czasie kolumny boczne dywizji zdołały okrążyć w rejonie Maciejowie jedną z brygad 57 DS, natomiast drugą brygadę tej dywizji zmusić do wycofania się na północ. Ostatecznie Maciejowice zostały zajęte przez 15 p.uł. który w trakcie walki zdobył znaczne ilości sprzętu porzuconego przez Rosjan. Pod wieczór 14 DP odparła pod Garwolinem natarcie 72 ps, po czym zajęła Rąbków i Wolę Rąbkowską, uzyskując kontakt bojowy z 24 BP rosyjską.

Tymczasem kolumna główna 16 DP w składzie dwóch pułków piechoty, po stoczeniu o godz. 6⁰⁰ zwycięskich walk pod Charlejewem oraz Krzówką i rozbiciu dwóch pułków rosyjskich, tj. 509 i 511 ps. o godz. 11⁴⁵ przekroczyła tor kolejowy na południe od Okrzei, usiłując na próżno nawiązać łączność ze swą lewą kolumną. Dopiero o godz. 14⁰⁰ nastąpiło połączenie oddziałów dywizji, po czym siły główne dywizji realizując postawiony im rozkaz wykonały uderzenie na Żelechów, zajmując

¹⁷ A. Borkiewicz, *Opis działań 4 armii ...*, s. 152.

go ostatecznie około godz. 19⁰⁰, po stoczeniu zadętej walki z oddziałami tyłowymi 57 i 8 DS¹⁸. O godz. 21⁰⁰ do miasta weszła kolumna zachodnia dywizji, która po walce pod Kłoczewem zatrzymała się na kilka godzin, gdyż nie mając łączności ani z prawym ani z lewym sąsiadem, zmuszona była jednocześnie toczyć walki z rozbitymi oddziałami rosyjskimi dążącymi do przedostania się na wschód.

Działająca na prawym skrzydle 4 armii kolumna główna 21 DG początkowo po wyruszeniu z Kocka posuwała się wolno, napotykając opór wojsk rosyjskich w Serokomli i Wojcieszkowie. Dopiero po opanowaniu o godz. 16⁰⁰ tych miejscowości, dalszy marsz odbywał się bez przeszkód. Około godz. 20⁰⁰ siły główne dywizji zajęły Świderki, Wolę Domaszewską i Zofibór nad Bystrzycą. Natomiast kolumny boczne zajęły Sobolew i Ulan.

Omawiając działania 21 DG należy jednocześnie zaznaczyć, że poszczególne pułki tej dywizji zmuszone były nacierać bez wsparcia artylerii, która wskutek zniszczenia mostu na Wieprzu, zdołała się dopiero w południe przeprawić przez rzekę i dołączyła ostatecznie późną nocą do oddziałów dywizji.

W czasie pierwszego dnia kontrofensywy polskiej, na odcisku działań 4 armii dużą rolę odegrało przydzielone armii lotnictwo, które dostarczając na bieżąco cenne wiadomości o nieprzyjacielu, podejmowało jednocześnie ataki na jego siły przy pomocy karabinów maszynowych i bomb.

b) Ocena przebiegu działań sił polskich w pierwszym dniu uderzenia.

Wieczorem 16 sierpnia 4 armia całkowicie wykonała postawione przed nią zadania na pierwszy dzień walki. Główne siły armii, po dojściu nad rzekę Wilgę, nawiązały lewym skrzydłem kontakt bojowy z południowym skrzydłem 16 armii rosyjskiej, zagrażając już bezpośrednio jej liniom komunikacyjnym. 14 DP ześrodkowała się w Garwolinie, 16 DP zajęła rejon Żelechowa a 21 DG zatrzymała się nad Bystrzycą. Jednocześnie ogólne położenie armii było korzystne. Na prawo bowiem od 4 armii, jazda mjr. Jaworskiego zajęła o godz. 12⁰⁰ po walce Radzyń, skąd wyruszyła następnie na Międzyrzec. Natomiast 1 DP Leg. osiągnęła niemal bez styczności z nieprzyjacielem rejon Wołyn — Wiski, wysuwając 16 p.uł. do Wisznic.

¹⁸ Tamże, s. 153.

Reszta wojsk grupy uderzeniowej 3 armii walcząc z 5 DS, zatrzymała się na linii Cyców — Włodawa¹⁹. Nad Wisłą z 2 armii polskiej pozostała tylko jedna brygada piechoty w rejonie Góry Kalwarii. Pozostałe zaś siły tej armii zostały skierowane do innych zadań²⁰.

W tym czasie na przedmościu Warszawy dywizje 1 armii polskiej toczyły ciężkie walki o opanowanie pozycji nad rzeką Rządzą, przy czym nieco spokojniej było na odcinku obrony 15 DP, która w myśl postawionych wcześniej zadań miała w dniu 17 sierpnia w godzinach rannych wykonać uderzenie wspomagające siły 4 armii, uderzając z rejonu Miłosnej na Mińsk Mazowiecki. W celu uzyskania powodzenia w natarciu, działania 15 DP miały być wsparte wszystkimi posiadanymi czołgami i pociągami pancernymi.

Jednocześnie w całokształcie działań 4 armii w dniu 16 sierpnia wybija się na pierwszy plan brak rozpoznania przez stronę rosyjską kierunku i siły polskiego uderzenia²¹, w wyniku czego dowódca 16 armii rosyjskiej nie mając pełnego obrazu rozwoju sytuacji na swym lewym skrzydle, nie podjął na czas decyzji do odwrotu dla swych dywizji, narażając je tym samym na zniszczenie.

W rzeczywistości więc, uderzenie wojsk polskich w dniu 16 sierpnia znad Wieprza doprowadziło do rozbicia Grupy Mozyrskiej i stworzyło podstawy do wyjścia na skrzydło i tyły głównych sił rosyjskich działających na przedpolu Warszawy.

3. Przebieg działań bojowych w dniu 17 sierpnia.

a) Bitwa o Mińsk Mazowiecki.

Realizując rozkaz uderzenia na Mińsk Mazowiecki, awangarda sił 14 DP ruszyła naprzód około godz. 5⁰⁰, staczając wkrótce walkę z 23 rosyjską BP, która nie wytrzymała uderzenia wojsk polskich i została zmuszona do odwrotu. Zadając siłom

¹⁹ W walkach grupy uderzeniowej 3 armii w dniu 16 sierpnia wyróżniła się m.in. 4 BK, która stoczą zwycięską walkę pod Cycowem. T. Bobrownicki – Libchen, op. cit., s. 102.

²⁰ S. Künstler, *Nasza ofensywa sierpniowa*, Warszawa 1920, s. 15.

²¹ „Dyrektywa dowództwa Frontu Zachodniego dla dowództwa XVI Armii”. Wybór dokumentów do bitwy warszawskiej. Dokumenty rosyjskie, cz. VI, Wojskowy Przegląd Historyczny nr 3, 1992, s. 203.

rosyjskim duże straty, oddziały 57 pp skierowały się następnie na Kołbiel, która została zajęta o godz. 9⁰⁰. Tam też pułk polski zatrzymał się w oczekiwaniu na podejście sił głównych dywizji. Wkrótce jednak siły rosyjskie przeszły do kontrataku, uderzając od strony wsi Gozdy na Kołbiel. Wskutek tego wywiązała się zacięta walka, w której Stara Wieś przechodziła kilkakrotnie z rąk do rąk. Dopiero nadejście głównych sił 14 DP zmusiło oddziały 8 DS do wycofania się na wschód. Natomiast jednostki polskie skierowały się na Mińsk Mazowiecki i rozbijając po drodze pododdziały 10 DS, o godz. 18⁰⁰ wkroczyły do miasta, gdzie spotkały na dworcu kolejowym własną grupę pociągów pancernych, które wjechały do Mińska Mazowieckiego od strony Miłosnej. Ostatecznie obsadzenie miasta przez siły polskie nastąpiło dopiero około godz. 22⁰⁰. W międzyczasie bowiem oddziały polskie znajdujące się w Mińsku Mazowieckim zmuszone były odpierać ataki różnych grup wojsk rosyjskich, które starały się przedostać przez miasto na wschód.

15 DP przewidziana w myśl założeń Naczelnego Wodza do współdziałania z 4 armią w uderzeniu na Mińsk Mazowiecki²², przystąpiła do natarcia od strony Miłosnej o godz. 9³⁰, uderzając w styk 10 i 17 DS i przechodząc następnie do godzin południowych na wysokość linii Brzeziny — Skruda — Długa Kościelna, gdzie została zatrzymana wskutek uporczywej obrony przez Rosjan. Należy tutaj zaznaczyć, że natarcie 15 DP związało walką obie dywizje rosyjskie, ułatwiając tym samym wykonanie zadania przez 14 DP. Ostatecznie, dopiero o godz. 19⁰⁰ oddziały 15 DP wkroczyły do Mińska Mazowieckiego, gdzie doszło do spotkania z siłami 14 DP. Pozostałe zaś jednostki 15 DP, które nie uczestniczyły bezpośrednio w walkach o miasto, stoczyły pod wieczór 17 sierpnia ciężką walkę pod Glinianką, natrafiając na duże zgrupowanie wojsk rosyjskich. Walka skończyła się tam 18 sierpnia zupełną klęską zebranych tam oddziałów 58, 8 i 10 DS. Jednocześnie o godz. 22⁰⁰ doszło w rejonie Kołbieli do nawiązania łączności między 14 i 15 DP. Tym samym znaczne siły rosyjskie znalazły się w okrążeniu, przez co walki trwały w tym rejonie przez całą noc, gdyż odcięte brygady 8 i 10 DS usiłowały bezskutecznie przedostać się na

²² „Dyrektywy operacyjne”: Wybór dokumentów do bitwy warszawskiej. Działania 13—27.08.1920 roku, cz. I, Wojskowy Przegląd Historyczny nr 1. 1991, s. 145.

wschód.

Ostatecznie w wyniku walk stoczonych przez 14 DP pod Kołbielą i Mińskiem Mazowieckim, oddziały polskie zdobyły 18 dział, 50 karabinów maszynowych i wzięły do niewoli ponad 3 tys. jeńców²³.

Oceniając zaś przebieg działań wszystkich sił 4 armii w drugim dniu operacji należy stwierdzić, że armia wykonała postawione przed nią zadanie, wychodząc głównymi siłami na wysokość szosy brzeskiej: 14 i 15 DP w rejonie Dębe Wielkie — Mińsk Mazowiecki, 16 DP na linię Kałuszyn — Skórzec, zaś 21 DG docierając do Siedlec.

Na prawo od sił 4 armii, grupa uderzeniowa 3 armii doszła głównymi siłami 1 DP Leg. do Międzyrzecza, zajętego wcześniej przez grupę mjr. Jaworskiego, która stamtąd ruszyła na Mordy. Jednocześnie prawa kolumna 1 DP Leg. rozbiła oddział zbiorowy Grupy Mozyrskiej w Białej. 4 BK dotarła zaś 17 sierpnia wieczorem do Sosnowicy. Natomiast 3 DP Leg. po rozbiciu 58 DS w rejonie Włodawy, skierowała się na Sławatycze.

W rezultacie plan manewru został zrealizowany w całej rozciągłości. Front Środkowy bowiem połączył się z Frontem Północnym i wyszedł na tyły 16 armii rosyjskiej, której południowe skrzydło zostało zniszczone. Pozostałe zaś siły armii rosyjskiej przystąpiły w nocy z 17 na 18 sierpnia do generalnego odwrotu, dążąc do wyjścia spod uderzenia wojsk polskich. Należy przy tym zaznaczyć, że już 17 sierpnia rano dowódca Frontu Zachodniego Tuchaczewski, zaskoczony manewrem 4 i 3 armii polskiej, wydał rozkaz do odwrotu 16 armii na Liwiec, 3 armii na Narew i Bug, 4 armii do rejonu Ciechanów — Maków. Jednocześnie podejmując decyzję do odwrotu, zamierzał powstrzymać natarcie sił polskich poprzez działania opóźniające 16 armii i Grupy Mozyrskiej z równoczesnym wykonaniem przez 12 armię i 1 armię konną uderzenia na tyły sił polskich nacierających znad Wieprza. W rzeczywistości jednak w tym czasie Grupa Mozyrska była już zniszczona, zaś 17 sierpnia zniszczone zostało przez polskie uderzenie lewe skrzydło 16 armii. 8 i 10 DS przestały faktycznie istnieć, a planowany przez Tuchaczewskiego odwrot 16 armii na Liwiec, który miał się

²³ A. Borkiewicz, *Opis działań 4 armii ...*, s. 162.

rozpocząć 17 sierpnia o godz. 23⁰⁰ nie został nawet podjęty. W tym bowiem czasie ocalałe z pogromu dywizje 16 armii realizowały wymuszony odwrót, pociągając za sobą cały rosyjski Front Zachodni. Ostatecznie w wyniku niepomyślnego rozwoju sytuacji jedynym celem Tuchaczewskiego stało się dążenie do jak najszybszego wycofania podległych mu armii rosyjskich za Niemen i Szczarę, gdyż tylko takie działanie mogło uchronić je od zupełnej klęski.

b) Przejście wojsk polskich do pościgu. Kieska wojsk rosyjskich.

W dniu 18 sierpnia pod wpływem oceny dotychczasowych walk, marszałek Piłsudski podjął decyzję kontynuowania zapoczątkowanych uderzeniem znad Wieprza zaczepnych działań, dążąc do całkowitego zniszczenia cofających się na wschód oddziałów rosyjskich. Na tej podstawie tego samego dnia tj. 18 sierpnia został wydany rozkaz zarządzający przejście wojsk polskich do ogólnego pościgu, którego pierwszym zadaniem było szybkie opanowanie Bugu, w celu uniemożliwienia armiom rosyjskim zorganizowania obrony na tej rubieży.

W realizacji powyższego rozkazu główne zadanie otrzymały wojska Frontu Środkowego (armie 4, nowo utworzona 2 i 3) pod bezpośrednim dowództwem marszałka Piłsudskiego.

4 armia w składzie: 14, 15 i 16 DP, XII BP i 32 pp została skierowana wzdłuż osi Kałuszyn — Ostrów Mazowiecka z zadaniem prowadzenia działań pościgowych w ogólnym kierunku na Zambrów, w celu przyparcia wycofującego się nieprzyjaciela do granicy z Prusami Wschodnimi.

Zadaniem 2 armii w składzie: 21 DG, 1 i 3 DP Leg., 4 BK i grupy jazdy mjr. Jaworskiego było podjęcie działań pościgowych w kierunku na Białystok, w celu uniemożliwienia głównym siłom armii rosyjskich wycofania się na wschód. Działania te miały być osłaniane od wschodu poprzez wcześniejsze zajęcie przez 2 armię Brześcia n. Bugiem.

Natomiast 3 armia wzmocniona odwodem Naczelnego Wodza miała nadal osłaniać Lubelszczyznę przed 12 armią rosyjską. Równocześnie wojska Frontu Pomocnego miały wykonać frontalne uderzenie wzdłuż osi Warszawa — Wyszaków — Ostrów — Łomża, natomiast zadaniem 5 armii było odcięcie i następnie zniszczenie oddziałów rosyjskich 4 armii i 3 KKaw., które zapędziły się aż pod Płock, Włocławek

i Toruń.

Tempo działań pościgowych podjętych w dniu 19 sierpnia było bardzo wysokie i spowodowało wiele wydarzeń, które miały często bardzo dramatyczny przebieg. Dążąc bowiem do możliwie szybkiego wyjścia na wschodniopruski odcinek granicy niemieckiej i przecięcia dróg odwrotowych pobitemu nieprzyjacielowi, oddziały polskie stoczyły w ciągu kilku następnych dni wiele zaciętych walk z przemykającymi się w kierunku wschodnim grupami wojsk rosyjskich. W toku tych działań m.in. 3 DPLeg. opanowała twierdzę Brześć, natomiast 1 DPLeg. zdołała po ciężkiej walce zdobyć Białystok, udaremniając tym samym próbę przemarszu na wschód resztek sił 16 armii oraz znacznej części rozbitych oddziałów 3 armii rosyjskiej. W czasie walk stoczonych na przedmościu Białegostoku oddziały polskiej dywizji zdołały wziąć do niewoli 8,2 tys. jeńców i zdobyć znaczne ilości sprzętu wojskowego²⁴.

Sprawcą natomiast najdramatyczniejszych wydarzeń podczas działań pościgowych, prowadzonych przez armie polskie w kierunku granicy z Prusami Wschodnimi okazał się 3 KKaw. Bżyszkiana. Formacja ta mając odcięte główne drogi odwrotu na wchód, podjęła początkowo próby przedostania się na wschód na wąskim odcinku terenu wzdłuż granicy z Prusami Wschodnimi. Walcząc z desperackim uporem oddziały 3 KKaw. wraz z pozostałymi dywizjami 4 armii rosyjskiej zdołały początkowo przedostać się przez blokujące im drogę na wchód oddziały 5 armii polskiej. Ostatecznie jednak po doznania ciężkich strat w walce z 4 armią polską pod Kolnem, siły Bżyszkiana przedostały się na terytorium państwa niemieckiego, dopuszczając się wcześniej zbrodni na wziętych do niewoli żołnierzach polskich²⁵. W Prosach Wschodnich internowano także sześć innych związków taktycznych Armii Czerwonej, które unikając walki z oddziałami polskimi zdecydowały się przekroczyć granicę niemiecką. Oficjalnie siły te zostały przez Niemców rozbrojone i zamknięte w obozach dla internowanych, z których wkrótce dzięki pomocy okazanej przez

²⁴ G. Ł u k o m s k i, B. P o l a k, M. W r z o s e k, *Wojna polsko-bolszewicka 1919—1920*, t. 2. Koszalin 1990, s. 123.

²⁵ A. A r c i s z e w s k i, *Cud nad Wisłą: rozważanie żołnierza*, Londyn 1958. s. 131.

Niemców znaczna ilość żołnierzy rosyjskich zdołała się wydostać²⁶, zasilając tym samym oddziały Armii Czerwonej w rejonie Grodna.

Jednocześnie przekroczenie granicy niemieckiej przez główne siły 3 KKaw. pod Kolnem w dniu 25 sierpnia stanowiło ostatni etap bitwy warszawskiej, zapoczątkowanej w dniu 13 sierpnia walkami na ulicach Radzimina.

c) Znaczenie kontrofensywy znad Wieprza dla przebiegu bitwy warszawskiej.

Oceniając w całości bitwy warszawskiej przebieg kontrofensywy polskiej znad Wieprza, należy stwierdzić że działania te miały przełomowe znaczenie dla przebiegu bitwy i zarazem całej wojny prowadzonej przez Polskę z Rosją Sowiecką. Grupa uderzeniowa 4 i 3 armii polskiej działając bowiem na bardzo ważnym kierunku operacyjnym, zdołała wykonać postawione jej przez marszałka Piłsudskiego zadanie, wychodząc na tyły walczących pod Warszawą wojsk rosyjskich. Tym samym działanie 10 zapoczątkowało generalny odwrót sił rosyjskich biorących udział w walkach na terenie centralnej Polski. Dzięki męstwu żołnierza polskiego i właściwie podjętym decyzjom dowódczym, energicznie prowadzona przez Naczelnego Wodza kontrofensywa doprowadziła do rozbicia głównych sił rosyjskich i przejścia przez stronę polską inicjatywy. Jednocześnie w trakcie działań prowadzonych znad Wieprza doszło do przełomu w psychice polskich żołnierzy. Mając bowiem za sobą ciężkie walki odwrotowe odbyte na przestrzeni setek kilometrów, zdołali się ostatecznie zmobilizować na przedpolach stolicy Polski i ponosząc w całości bitwy ogromne straty, sięgające 4,5 tys. poległych, 22 tys. rannych i około 10 tys. zaginionych, odparli wojska wroga spod Warszawy.

²⁶ L. W y s z c z e l s k i, *Niemen 1920*, Warszawa 1991, s. 26.